

Яроменко О. В.
к.геогр.н., доцент,
доцент кафедри географії і туризму
Міжнародного економіко-гуманітарного
університету ім. акад. С. Дем'янчука

м. Рівне, Україна
Павловська Т. С.
к.геогр.н., доцент,
доцент кафедри фізичної географії
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСЕЛЕНСЬКОЇ МЕРЕЖІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Поселення як інтеграційна категорія системи поселенської мережі в якості однієї із своїх основ має ретроспективний каркас. Вивчення історико-географічних особливостей поселенської мережі Волинської області у XIX-XXI століттях є актуальним, оскільки дозволяє виявити зміни в ретроспективі та розкрити закономірності сучасної географії поселень на регіональному рівні.

На теренах Волині серед категорії «поселення» були міста, села, хутори, колонії, фільварки (відповідно скорочено: м., с., х., к., ф.), що засвідчує високу строкатість поселенської мережі на досліджуваній території. Історично первинною й універсальною формою осілих поселень є село. Зважаючи на топонімічні дослідження зазначимо, що апелятив «село» праслов'янського походження. Воно вживалося у значенні «поле» й збігалось зі звучанням іншого слова – «се(д)ло», що трактувалося як «поселення».

У період радянської епохи виникає селище як низова адміністративно-територіальна одиниця, що налічувала не менше 2 тис. жителів. Такий тип поселень виникав навколо підприємств промислового значення, забудов, залізничних вузлів, оздоровчих закладів тощо. Виділялися й робітничі селища, в яких проживало й від 500 жителів. У цей період у Волинській області згадується смт: Іваничі, Локачі, Луків, Любешів, Турійськ, Цумань, Шацьк, Голоби, Головне, Дубове, Заболоття, Колки, Маневичі, Мар'янівка, Олика, Переспа, Сенкевичівка, Стара Вижівка, Торчин та одне робітниче селище під назвою Жовтневе (на сьогодні Благодатне) [2].

Село, що найчастіше вживалося як загальна назва для поселення, з часом змінювало свій статус. Так, аналіз адміністративно-територіального устрою Волині XIX – початку XX століття свідчить, що на картах цього

періоду відображені такі типи поселень як «деревня» і «село». обов'язковою ознакою села була церква. Поселення, що було без церкви, незалежно від його площі, називалося «деревня». Чисельність названих поселень та їх залюдненість були майже однакові. Поселення, що не було церковноприходським центром, але в ньому були наявні садиба чи двір власника, інколи йменували «сільце». У Володимирському повіті нараховувалося 180 сіл та 205 деревень серед яких: сс. Звинячи, Ізов, Запілля, Світязь; дд. Овадно, Владинополь, Дружкополь, Клопочин. На території колишнього Луцького повіту було 140 сіл та 162 деревні: сс. Царевичі Великі, Радомисль, Усичі, Угринів, Яровиця; дд. Чудля, Рудня, Кіяж, Дворець, Одераци. У Ковельському повіті знаходилося 123 села та 148 деревень [6].

Досить поширеним типом поселень Волинської області в минулому була хутірська система, становлення якої було пов'язане з розвитком лісорозробок, виплавою заліза та появою у XIX ст. на волинських землях іноземних колоністів (німецьких, голландських, польських та чеських). У 1921–1939 рр. відбувається процес розподілу багатьох земельних угідь, що теж сприяло появі хуторів. Їх назви, здебільшого, повторювали назви поселень, що знаходилися неподалік. Так, на початку XX ст. у Луцькому повіті були с. Підгайці Більші і х. Підгайці Малі, с. Котів і х. Котів, с. Зміїнець і х. Зміїнець. Біля деяких сіл розміщувалося кілька колоній, хуторів, фільварків. Наприклад, у Луцькому повіті знаходилося с. Маневичі, х. Маневичький завод, х. Маневичька Смолярня, залізнична станція Маневичі. Водночас у Колківській волості – к. Глей, ф. Глей, м. Чарторийськ, к. Чарторийськ, с. Піддубці, ф. Піддубці, с. Підгайці, к. Підгайці, ф. Підгайці. На землях Володимирського повіту налічувалося 146 хуторів, Ковельського – 137 хуторів [4].

Станом на 01.09.1946 року у Волинській області нараховувалося 2290 населених пунктів, із них 1219 складала хутори [7]. Найбільше хуторів знаходилося на території Ратнівського, Камінь-Каширського й Любешівського районів. Так, у Ратнівському районі було с. Черче з прилеглими 35 хуторами, с. Самари з 60 хуторами, с. Видраниця з 33 хуторами. Південні райони Волинської області мали значно меншу кількість хуторів: Теремнівський – 13, Горохівський – лише 4 (рис. 1.).

В архівних документах зазначається, що масова ліквідація хуторів припала на 1950–1953 рр. XX ст.

За даними 1957 р. у Торчинському районі було зселено 99 хутори із 222 запланованих, у Іваничівському – 53 хутори, у Ківерцівському та Луківському – більше 30 хуторів. Згодом така форма поселень як хутори була знищена [3].

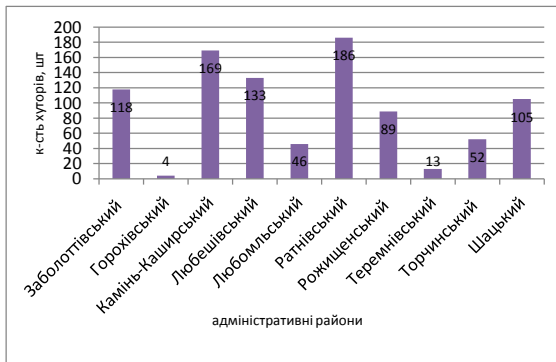

Рис. 1. Кількість хуторів в адміністративних районах Волинської області (1946 р.) [3]

Як уже згадувалося, ще одним поширеним типом поселень на Волині були колонії – поселення осіб однієї національності або вихідців з однієї країни, які проживали разом в іншій країні або місті. На Волині іноземні колонії з'явилися в XIX столітті. У Володимирському повіті існувало 193 колонії, серед яких: Антонівка, Вільгельмівка, Голендри-Забузькі, Голендри-Свіржівські, Єлизаветполь та ін. У Луцькому повіті згадується про існування 303 колоній: Броніславівна, Валентинів, Валер'янівка, Всеволодівка, Гараджа, Геленівка, Єлизаветин, Казимирівна, Мар'янівка (7 колоній з такою ж назвою), Олешковичі, Радзивилівщина та ін. [3; 5]. У радянську епоху через переселення іноземних колоністів та колективізацію такий вид поселень як «колонія» зник.

Щодо фільварків, то цей тип поселень був поширений у феодальній Польщі, Литві, Білорусі та Україні і розглядався як комплекс земельних угідь, на яких феодал-поміщик вів власне господарство. До 1939 року на території Польщі, Західної України та в Західній Білорусі фільварком іменували панський маєток із господарськими будівлями. На початку XX ст. у Володимирському повіті налічувалося 34 фільварки, у Луцькому повіті – 27 фільварків [5].

З часом на Волині відбувається трансформація поселенської мережі. Замість колишніх хуторів, колоній, фільварків залишилися тільки їхні назви, які нині збереглися у найменуваннях окремих кутків, урочищ, ярів

тощо. Окрім того, що з адміністративної карти краю зникло багато сіл, хуторів, присілків, згодом багато поселень було перейменовано. Однією з причин зникнення багатьох поселень, є їх об'єднання з містами Луцьк, Ковель, Камінь-Каширський та ін. При входженні приміських поселень до меж міста, назви сіл, як правило, ставали назвами кварталу чи мікрорайону, але, оскільки не були офіційними, то збереглися хіба-що в пам'яті старожилів.

Так, у волинському краї повністю зникли такі населені пункти як Волинь та Угровськ. В переліку колишніх сіл у Волинській області зазначені села Грива, Дубники, Кременець, Навратин, Трохимбрід. Село Ольшани зникло із карти області як неблагонадійне. Його жителі були насильно переселені при укрупненні колгоспу в с. Маяки Луцького району. В умовах політики «радянзації» у с. Брище в 1941 р. організовано артіль ім. Хрущова. Було взято орієнтир на приєднання навколишніх сіл до артілі шляхом «добровільного переселення» в найближчі села людей із місць, що знаходились відокремлено, залучивши їхні землі до колгоспних. Таким чином, у 1954 р. навколо Княгининського колгоспу об'єдналися артілі сіл Кічкарівки, Кам'янки, Милуш, Сирників, Букова, Ольшани [2; 5].

У 1946 р. в області нараховувалося 2290 населених пунктів. Станом на 01.01.1961 року їх було 1163, до 1 квітня 1961 року кількість поселень зменшилась до 1156, у 1969 році – до 1108 поселень [3] (рис. 2).

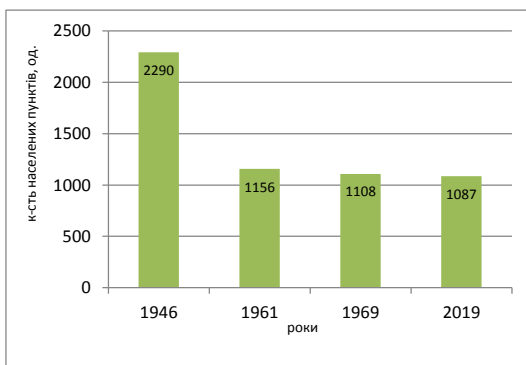

Рис. 2. Динаміка кількості населених пунктів у Волинській області [5]

На даний час поселенська мережа Волинської області налічує 1087 населених пунктів. З-поміж них 11 міст, 22 селища міського типу і 1054 села [1]. З 1975 р. до категорії обласного підпорядкування відносять міста, чисельність яких складає понад 50 тис. осіб: Ковель, Луцьк, Нововолинськ і Володимир-Волинський. До міст районного підпорядкування у Волинській області належать Берестечко, Горохів, Камінь-Каширський, Ківерці, Любомль, Рожище, Устилуг. Більшість з них віднесені до цієї категорії у 1939–1940 роках, Ківерці – у 1951 р., Рожище – у 1989 р.

Історико-географічні дослідження трансформації поселенської мережі Волинської області потребують поглибленого аналізу та узагальнення різноманітної географічної інформації, яка за певних обставин була втрачена, але може мати неабияке практичне значення. Тому вкрай необхідними є дослідження ретроспективного плану, зокрема опрацювання інформації про втрачені, змінені та перейменовані населені пункти регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративний поділ Волинської області. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 19.02.2020).
2. Волинська обласна державна адміністрація. URL: <https://voladm.gov.ua/> (дата звернення: 19.02.2020).
3. Держархів Волинської обл., Ф. Р-6., оп. 16, спр. 683. Відомості про адміністративно-територіальний склад районів області.
4. Довідник адміністративно-територіального поділу Волині (X ст.–1939 р.). Луцьк, 1982. 236 с.
5. Категорія: Колишні населені пункти за областю України. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 20.02.2020).
6. Список населенных мест Волынской губернии / Волынский губернский статистический комитет. Житомир, 1906. 220 с.
7. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. Київ, 1946. 1062 с.